

HANS WESTER

BEDEVAARTSKERK ALS
SYMBOOL VAN EEN STAD

CUNERAKERK KERKPLEIN 1 RHENEN

Op 31 december 1904 werd in Rhenen het beeld van de heilige Cunera teruggeplaatst in haar nis boven de hoofdingang van de kerk die ooit aan haar was gewijd. Het was de afsluiting van een restauratie onder leiding van Pierre Cuypers na een brand in 1897. Deze brand was niet de enige catastrofe die het belangrijkste kerkgebouw van Rhenen in zijn geschiedenis onderging: oorlogen, legers en natuurrampen hebben het gebouw meermalen beschadigd, maar steeds werd het weer hersteld. Tot op de dag van vandaag getuigt de kerk van het belang van de Cuneraverering voor de stad Rhenen in de late middeleeuwen. In deze periode zochten steeds meer mensen de bemiddeling van heiligen, niet alleen om hun zielenheil veilig te stellen, maar ook om te worden beschermd tegen rampen en ziekten. De heilige Cunera was een belangrijke lokale heilige, die onder andere bescherming bood tegen keel- en veeziekten, en door haar reputatie kon Rhenen uitgroeien tot een van de belangrijkste bedevaartsplaatsen in Utrecht.

Volgens de legende was Cunera een nicht en reisgenoot van Ursula, die rond het jaar 337 met 11.000 maagden een pelgrimsreis naar Rome zou hebben gemaakt. Op de terugreis werden dit reisgezelschap in de omgeving van Keulen overvallen en uitgemoord. Ook Ursula werd gedood, maar Cunera vluchtte en werd opgevangen in het kasteel van koning Radboud bij Rhenen. Cunera maakte zich daar al snel geliefd door goede werken. De gunst van de koning wekte de jaloezie van de koningin, die haar bij afwezigheid van de koning wurgde. De koningin werd zwaar gestraft en pleegde uiteindelijk zelfmoord door zich van de Grebbeberg te werpen. Volgens de legenden deden zich rond het graf van Cunera zulke wonderlijke genezingen voor dat zelfs Willibrord, de eerste Utrechtse bisschop, het graf zou hebben bezocht en haar heilig hebben verklaard. Dit laatste is waarschijnlijk een bedenkensel uit de middeleeuwen om het aanzien en de heiligheid van Cunera te vergroten. De vroegste schriftelijke bewijzen van de Cuneraverering dateren namelijk uit het begin van de veertiende eeuw.

De Cuneraverering past in een ontwikkeling in de late middeleeuwen, waarbij heiligen steeds belangrijker werden in het maatschappelijk leven. Vrede en welvaart maakten het voor grotere groepen mogelijk om op bedevaart te gaan. De gelovige mens had behoefte aan heilige tussenpersonen die voor hem kon bemiddelen bij het laatste oordeel. Bepalend was de uitbreiding van het religieuze wereldbeeld met een ruimte tussen de hemel en de hel: het vagevuur. Gelovigen wilden de tijd die zij daar moesten doorbrengen beperken. Een goede levenswandel, het bezoeken de kerk en van heilige plaatsen, en het aanroepen van heiligen waren geschikte middelen daarvoor. De aflatenhandel

HET GING NIET ALLEEN OM DE VERERING VAN DE HEILIGE, MAAR OOK OM HET BIJBEHORENDE VERTIER

was een andere wijze waarop de kerk het mogelijk maakte de tijd in het vagevuur te beperken. Een tweede reden om op pelgrimage te gaan was het geloof in de genezende krachten van de relieken van heiligen. Hoe dichter men bij de heilige in de buurt was, hoe beter het gebed om hulp, genezing of bijstand zou helpen was de gedachte. Als bewijs voor het bezoek kocht men pelgrimsinsignes.

De behoefte aan heilige plekken was zo groot dat niet alleen de bijbelse heiligen, maar ook de legendarische heiligen zoals Cunera, zich in een grote belangstelling mochten verheugen. De hoofdkerk, die in de elfde eeuw eerst aan Petrus was gewijd, kreeg waarschijnlijk in de veertiende eeuw het patronaat van Cunera. Van deze heilige beschikte het kerkbestuur immers over relieken. Voor de stad Rhenen was dit zeer lucratief omdat er veel viel te verdienen aan deze reizigers. Vooral rond 12 juni – Cunera's naamdag, was er veel drukte in de stad met een jaarmarkt en allerhande spelen om vooral een grote toestroom van bezoekers, en daarmee van inkomsten, te garanderen. Zo zijn er betalingen aan muzikanten en zwaardspelers bekend uit de kerkmeestersrekening. Het ging dus niet alleen om de verering van de heilige, maar ook om het bijbehorende vertier.

De welvaart van de stad, mede veroorzaakt door de pelgrims, maakten de bouw van de imposante Cunerakerk mogelijk. Vooral de toren (voltooid in 1531) brengt het belang van Cunera voor de stad tot uitdrukking. Het is een symbool dat van verre voor bezoekers aan de stad zichtbaar was. Een vergelijkbare toren bij de Onze Lieve Vrouwekerk speelde ook in het stadsbeeld van Amersfoort een belangrijke visuele rol. De Amersfoortse kerk vormde de andere belangrijke bedevaartsplaats van Utrecht. Beide torens ontleenden hun architectuur aan de Utrechtse domtoren, waarmee de band met het centrum van het bisdom tot uitdrukking werd gebracht. De bouw van een toren verhoogde de status van de plek, waardoor het voor meer pelgrims aantrekkelijk werd, en de uitstraling in het omringende landschap was groot.

De bouw van het kerkgebouw in Rhenen geschiedde in verschillende fases. Er is voor de bouw een aflatbrief bekend uit 1451 waarvan de opbrengst ten goede moest komen aan het bouwprogramma. Dit was een normale manier om fondsen te verwerven voor kerkbouw. De Cunerakerk is een gotische hallenkerk, die voldoende ruimte en licht bood voor de bezoekende pelgrims. Het koor wordt afgesloten met het oksaal, zodat de geestelijken bij de uitvoering van hun liturgische plichten niet werden gestoord door bezoekers. Hierdoor was het hoofdaltaar vanuit het schip aan het zicht onttrokken. Het oksaal was verder een geschikte plaats om de kerkgangers toe te spreken of belangrijke relieken te tonen, zoals de sjaal waarmee Cunera zou zijn gewurgd. Voor de 'leken' waren er nevenaltaren, die het bovendien mogelijk maakten om meerdere missen tegelijkertijd op te dragen. De kerkrimte bood voor de plaatsing daarvan voldoende ruimte. De toename van het aantal altaren in de kerken was overigens een algemene ontwikkeling in de kerken uit deze periode. Op de hoogtijdagen werd vanuit de kerk een processie gehouden die voerde langs alle belangrijke plaatsen van de Cuneralegende in en rond Rhenen. Men verliet de Cunerakerk en liep richting Elst, waar de eerste predikatie werd gehouden. Bij de Prattenburg, waar Cunera zou zijn vermoord, werd ook een preek gehouden evenals op de plek waar de koningin zelfmoord zou hebben gepleegd.

In de late middeleeuwen nam de heiligenverering en de pelgrimage een hoge vlucht. Het was voor steden interessant om een belangrijk heiligdom binnen de muren te krijgen. Dit resulteerde in grote aantallen bezoekers aan de stad en daarmee in handel en economische voorspoed. Lang niet altijd waren de aanspraken op heiligheid hard te maken. Cunera is bijvoorbeeld al weer lang van de heiligenkalender afgevoerd. Dat neemt niet weg dat zij tot op de dag van vandaag een belangrijk stempel op Rhenen drukt: haar kerk en toren domineren nog steeds het stadsbeeld.

Bronnen

- A. W. van de Bunt, *De Sinte-Cunera van Rhenen*, Rhenen 1974
- F. van Buuren, 'Sint Cunera van Rhenen, een legende', in: A. B. Mulder-Bakker, M. Carasso-Kok ed., *Gouden Legenden. Heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden*, Hilversum 1997, p. 109-125
- H. P. Deys, A. J. de Jong, W. H. Strous, *1492-1992: 500 jaar Cuneratoren te Rhenen*, Voorthuizen 1992
- H. P. Deys, *De pelgrimsinsignes van Sinte Cunera te Rhenen*, uit: *Jaarboek Oud Utrecht*, 1994, p. 33-54.
- J. van Eijnatten, F. van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, Hilversum 2005
- D. J. de Vries, *Bouwen in de late middeleeuwen: stedelijke architectuur in het voormalige Over- en Nedersticht*, Utrecht 1994

